

Öfre Gäldet

Medlemskrift för hembygdsföreningarna i
Transtrand, Rörbäcksnäs, Lima och Malung

1/2018

Ur innehållet:

Protokoll rörande fäbodflyttningen 1776

Porträtt över Helny Zingmarks liv

Curt Ewert berättar: Första fjällturisterna i Transtrand och Lima,
del 1

En förödande sjukdom i början av 1900-talet, kompl.

Efterlysning

Information från redaktionen:

Öfre Gäldet, Medlemsskrift med utgivning 4 gånger per år. Ansvarig utgivare: Britt Nils Eriksson. Utgiven av hembygdsföreningarna i Transtrand, Rörbäcksnäs, Lima och Malung och har följande redaktionskommitté:

Transtrand

Värsk Tore Johansson
Olle Tranberg (olletranberg@gmail.com)
Erik-Åke Tranberg (tranberg@telia.com)

Rörbäcksnäs

Mikael Petersson (070-555 78 17)
Aron Hansson (070-980 13 33)

Lima

Gudrun Larsson Thysk
(godrun.thysk@hotmail.com)
Lars Åke Larsson (070-684 10 51)

Malung

Jan Kapla (jan@kapla.se) 076-7758409
Siv Nilsson (siv@minepost.se)

Öfre Gäldet är det gamla namnet på Övre Västerdalarna, alltså socknarna Malung, Lima och Transtrand. Yttre gäldet var Äppelbo, Järna, Nås och Floda. Fordomsdags fanns endast två präster i Västerdalarna, en i vardera gäldet. Dessa styrde styrde och ställde över pastoratet (gäldet). Namnet Övre Gäldet finns belagt redan på 1500-talet, men användes framför allt under 1600- och 1700-talen. Malung-Sälens kommuns vapen (hästska och hammare) går tillbaka på Övre Gäldets sigill från 1631.

Tidningen utges 4 gånger per år. Redaktionen främsta uppgift är att försöka få in så mycket skrivet material från allmänheten-föreningsmedlemmarna, inte bara från riktigt gamla tider utan lika mycket från t.ex. krigsåren och fram till nutid. Skrivet material sändes till de lokala hembygdsföreningarnas medlemmar i redaktionskommittén. Det bör framhållas att detta material är en förutsättning för en framtida varaktig utgivning av Öfre Gäldet. Redaktionens inriktning är att så många som möjligt ska få komma till tals i tidningen och hälsar såväl gamla som nya skribenter välkomna.

Hemsidor:

Lima: www.limahembygdsforening.se
Transtrand: www.olnispasidan.se
Malung: www.malungshembygdsforening.se

Bild framsidan: Helyn Zingmark

Bild baksidan: Mattias efterlysning

Ordförande har ordet - Transtrand

Vad bevarar vi för kommande generationer och hur viktigt är det?

En fråga som man kan fundera en stund kring. Detta ämne har jag under mina år som ordförande, skrivit om flera gånger. Ni som följt mina tankar i Öfre Gäldet, vet att jag främst värnar om dialekterna, men jag anser även att det är viktigt att bevara de gamla kulturbyggnader som finns i vårt område.

I vår kommun finns endast två byggnadsminnesförklarade fastigheter. Den ena är Olnispagården och den andra är Transtrands Prästgård, som innefattar även drängstuga, lada och kringliggande tomt. Det är ju lite tankeväckande att vi i vår del av kommunen, har två fastigheter som anses så speciella att de ska bevaras för kommande generationer.

I mitten av januari, var jag på ett möte som Lima-Transtrands församling kallat till. Det gällde församlingens fastigheter och verksamhet. Som ni kanske alla vet, så tappar Svenska kyrkan medlemmar varje år, vilket då gör att man tappar skatteintäkter som ska användas till bland annat fastighetsvård. I vår församling kommer ekonomin kommande år, att bli väldigt ansträngd, enligt den

redogörelse, som vi fick på detta möte. Därför håller man nu på att titta över vad man ska kunna göra för att förbättra ekonomin. Problemet för församlingen blir ju att välja mellan verksamhet och fastighetsvård, enligt de som var föredragande på mötet.

Ett förslag är att avyttra Transtrands Prästgård, som enligt uppgift kommer att bli kostsam att renovera. Jag kommer inte att lägga mig i församlingsarbetet här, men det jag vill att ni alla som hör till bygden, ska veta att dessa tankar finns. Vi har en prästgård, som är speciellt unik med närhet till kyrka och ålderdomshem samt med drängstuga och ekonomibyggnad. Denna placering i denna form, är så som det sett ut i gamla tider på flera håll i vårt land, men i och med att man på de flesta ställen i Sverige, nu säljer sina prästgårdar så har vi en unik plats att visa upp. Transtrands prästgård är allas egendom, anser jag. Även om du som läser detta inte är med i Svenska kyrkan, så har du del av ett unikt kulturarv som vi bör slå vakt om. Häruppe i våra trakter, finns det inte många kulturbyggnader kvar i detta orörda skick och man bör därför tänka på att den bör få fortsätta att vara allas gemensamma egendom och gemensamma arv. Min avsikt med dessa tankar, är inte att starta något bråk, utan att ni som läser detta ska få kunskap om de tankar som förs inom ledningen av församlingen. Sedan står det var och en fritt att själva fundera över vad man anser i frågan.

Två frågor vill jag i alla fall ställa:

- Har vi råd att sälja bort vårt gemensamma kulturarv?
- Vad kommer i så fall i framtiden att säga om oss?

Dessa är mina egna tankar och jag vill att ni också funderar över detta. Ha en fin tid när det nu ljusnar mot sommaren.

Annette Jonsson-Lill
Ordförande Transtrands Hembygdsförening.

PS

På årsmötet 12 mars 2018 omvaldes styrelsen och suppleanter.

Ordförande har ordet - Lima

Hösten.

Hösten i har varit ganska händelsefattig på Västagården. Tidigt i höst hade vi besök från Dalarnas Museum. Vi fick plocka fram samlingen av föremål från fotografen Åkerman. Det fotograferades och samlades in uppgifter för innehåll till en bok om fotografer i Dalarna som Christer Bergin vid Dalarnas museum ska skriva. Dessutom kommer delar av samlingen att lånas ut till museet till sommaren, för en utställning med samma tema.

Vid samma besök dokumenterades det material som utgjort tätning mellan en vägg och ett fönster i Stor Lars stugan, nämligen en mängd tygbitar och delar av klädesplagg, som är värdefulla att bevara. Dessa ska rengöras och förhoppningsvis kan vi väva upp något av mönstren som tyg till klänningar eller livkjolar.

Arbetet med Mattesladorna har stått stilla under vintern p.g.a. annat arbete och nu sist en stor snömängd. Förhoppningsvis ska det bli fart under våren.

Vid Rismyren har ristningarna på berg i dagen blottlagts och stora delar är rengjorda. Dessa ska dokumenteras med hjälp av bl. a. personal från Dalarnas Museum.

Limadräkter.

Karin Edvardsson skänkte tidigt i höst en pojkdiräkt storlek 4 – 6 år, till hembygdsföreningen att ha som uthyrning.

Strax före jul skänkte dödsboet efter Maja Karin Edvardsson alla damdräkter med tillbehör till hembygdsföreningen. Även de att ha som uthyrning. Dessa är i storlek 42 – 46.

Nationaldag 6 juni och hembygdsdag.

Flera av er läsare har redan hört att vi tänker ha firande av hembygdsdag och nationaldag den 6 juni.

Programmet är under bearbetning men redan nu kan vi lova någon form av underhållning med sång o musik, tal och servering bl.a. av kolbulle och fika. Dessutom ska vi försöka få till någon form av aktivitet för barn.

Årsmötet avklarat.

Mellan snöskottning och OS-sändningar på TV har vi precis klarat av årsmötet. Som vanligt var det få besökande på mötet, men dock beslutsmässigt. Alla personer som var i tur att avgå, omvaldes.

Styrelsen består av Gudrun Larsson Thysk ordförande, Matthias Thuresson vice ordförande, Lisbeth Modig sekreterare och ledamöterna Ove Perbjörs, Per Flygar, Anna Persson, Lars-Åke Larsson och Bengt Halvarsson som representant från Lima Besparing.

Nu är alla trötta på vinter och snö, dock hoppas jag att få ha lite vinter kvar över påsk. Därefter får vårsolen stråla och smälta alla drivor. Väl mött till våren och sommaren!

Gudrun Larsson Thysk
ordförande Lima Hembygdsförening.

Ordföranden har ordet - Malung

Vi har nyligen haft årsmöte och efterföljande konstituerande styrelsemöte. Bente Mellquist Danielson har valts till ny sekreterare att efterträda Elisabeth Nilsson, som dock kvarstår i styrelsen. Robert Hagström övertar kassörssysslan efter Inge Groop. Inge kommer dock även framgent att bistå med själva bokföringen.

I tider av ekonomisk åtstramning har också kommunens olika föreningar fått vidkännas minskade bidrag. Nu är det en och samma förvaltning, kultur- och fritidsnämnden som beslutar om dessa bidrag. På ett sätt praktiskt då man behöver färre nämnder. Samtidigt har nämnden att bedöma föreningar med vitt skilda inriktningar.

Vad alla föreningar har gemensamt är att de utgör en viktig del av vad man brukar kalla civilsamhället. I högtidliga sammanhang talar våra politiker om att man vill slå vakt om civilsamhället. Det gör man rätt i! Ett livaktigt och aktivt civilsamhälle är en grundbult i en fungerande demokrati. Det engagerar medborgarna och gör att de känner sig delaktiga i samhället. Men slå vakt om betyder också att stötta finansiellt. De kostnader som hänger i ihop med föreningslivet ökar hela tiden. Inte minst annonskostnader för att informera om aktiviteter. Varje förening har också ett antal fasta kostnader, i synnerhet de som har ett föreningshus; vatten, avlopp, telefon. För att inte tala om försäkringskostnader.

Civilsamhället och dess föreningar är samtidigt mycket varierat och våra föreningar skiljer sig åt. De föreningar som ägnar sig åt olika sporter är en viktig kategori. En helt annan kategori är kulturföreningar, som på olika sätt vill engagera allmänheten i kulturella upplevelser, allt sådant som berikar den personliga eller om man så vill den andliga utvecklingen. Men sådana aktiviteter kan ofta inte bära sina egna kostnader och kräver dessutom betydande frivilligt arbete, något som samtidigt är berikande för dem som engageras, när de känner att de behövs och att de gör en insats.

När det gäller hembygdsföreningar tycker jag att man talar om en alldeles särskild kategori. Malungs Hembygdsförening har att förvalta och vårda ett 30-tal gamla hus och byggnader, några så gamla som från 1600-talet. De flesta från 1800-talet. Det säger sig själv att detta kostar pengar. Hembygdsföreningen har några donationer som räcker ännu några år. Men sen är det slut. Dessa medel är samlade i den s.k. byggnadsfonden och får endast användas till underhåll av byggnaderna samt ev. för att bekosta förvärv av ytterligare byggnader eller föremål. Men för driftskostnader och verksamhet krävs annan finansiering. Försäljning av Skinnarebygd ger ett bra tillskott. Men det räcker inte.

Att hålla och bevara en hembygdsgård är en mycket viktig del av att förvalta vårt kulturarv. Att kunna visa dagens och morgondagens malungsbor hur man levat och verkat, att visa var vi har våra rötter, att påminna om hur våra livsvillkor i grunden förändrats. Intresset härför varierar från tid till annan. För inte så många år sedan bekostade kommunen en halvtidstjänst som intendent för Gammelgården. Försummar man att sköta sin hembygdsgård kan plötsligt gamla kulturvärden vara borta i form av raserade eller förstörda byggnader.

Den brand som ödelade Eliassons garveri för några år sedan är ett sorgligt exempel på hur ett kulturarv kan försvinna. I årtal diskuterades hur man skulle kunna bevara och göra något av de gamla och typiska garveribyggnaderna för påminna om en viktig industriepok i Malungs historia. Men inget hände och nu är det för sent.

Jag har för egen del kommit att luta åt att det är en kommunal angelägenhet att ta ett grundläggande ansvar för kommunens hembygdsgårdar. Så har man gjort på andra ställen. Det är inte rimligt att förhållandevis små föreningar skall ha ansvar för en så viktig del av vårt kulturarv. Utmaningen för föreningens medlemmar är dock fortfarande stora. Det gäller att söka levandegöra detta kulturarv för medborgarna, inte minst för barn och unga genom olika aktiviteter. Vi tror att den nya scenen skall kunna bidra till detta.

För Malung-Sälens kommun är det viktigt att det lokalhistoriska arkiv som 2016 överfördes till Arkivcentrum i Falun återförs till Malung sedan det gallrats och sorterats. Ursprungligen sade man att det skulle ta tre år. Nyligen har dock denna tid utökats med två år. Alltså sammantaget fem år och räknat från 1 januari 2017. Fem år är en lång tid och det finns risk för att det hela glöms bort. Så mycket mer glädjande då att vi nyligen från ansvarigt politiskt håll fått försäkringar om att tanken verkligen är att arkivet skall komma tillbaka till Malung. Vi var för övrigt några från föreningen som hade möjlighet att informera vårt nya kommunalråd om arkivet kort tid efter det han tillträtt i början av förra året. Det positiva gensvar vi redan då mötte värmdde våra hjärtan.

John-Christer Åhlander

ordförande Malungs Hembygdsförening

Bystämмо protokoll, rörande fåbodflyttningen inför år1776.

Nedtecknat av Lars-Axel Magnusson 30 januari 2018

Nu i januarisnön och kylan var undertecknad hos grannen Karin Larsson i Ö. Ofors och läste i Hedingårdens gamla handlingar. Vi läste nedanstående original skrivet i januari för 242 år sedan. Vi kom överens om att vi delar med oss av vad vi läste till er läsare av Öfre Gäldet.

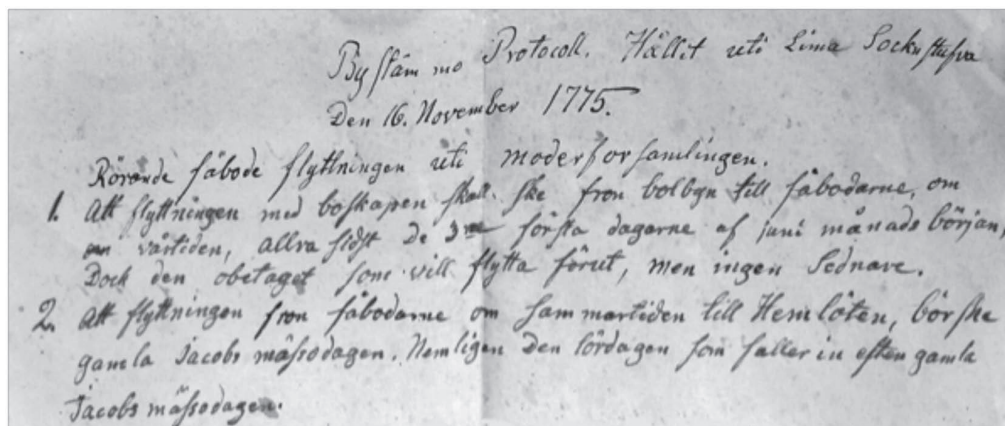
Vilka bekymmer de hade för att få utkomst i en karg fjälldal med ett stort antal boskap som då föranledde stridigheter om betet. Som vi alla vet har invånarantalet fluktuerat genom århundranden på grund av nödar med missväxt och epidemier. Därav var binärningar väl utvecklat, bl.a. myrjärnshantering med efterkommande hantering.

För året när beslutet togs år1775 kan man se i husförhörslängden att i Lima socken fanns ca.1263 personer. Nutida folkmängd år 2016. är invånarantalet 1497 personer inkl. fjällområdet på Limasidan med 46 boende (år 2016 källa: M-S kommun).

Kronolänsmannen nedtecknade nedanstående protokoll i januari år 1776 så att de berörda fick kännedom om överenskommelsen i god tid inför sommarsens bu ´föring.

Kopierar inledningen ur protokollet, därefter renskrivet mera lättläst men ändå skrivstil och gammalsvenskan kvar så att Ni läsare också får ta lite extra tid på er när ni läser protokollet.

Förtydligar några ord och meningar inom (parantes). Stycken, meningar, versaler uppställt efter original.

Bystämмо Protokoll. Hållet uti Lima Sockn stufva.

Den 16 nov 1775

Rörande fåbode flyttningen uti moderforsamlingen.

1. att flyttningen med boskapen skall ske från bolbyn till fäbodarna, om

—om vårtiden, allra sist De 3^{ree} första dagarna af juni månads början.

Dock den obetaget som vill flytta förut, men ingen senare. (dock "tillåtet" eller rättare sagt "utan hinder för de som vill flytta tidigare" osv.)

2. att flyttningen från fäbodarna om sommartiden till Hemlöten, bör ske

gamla Jacobs mässodagen Nemligen Den lördagen som faller in efter gamla Jacobs mässodagen.

3. med flyttningen om Hösten från Hemlöten, till fäbodarna, bör ske

gamla Bartolomei dag.

4. och med flyttningen från fäbodarna till Hemlöten om Hösten bör ske

gamla Michaelis dag, på det den ena ej må komma förut hem:

att arbeta ängarna och gerdetsbetet, utan alla äga lika rätt; på en gång.

5. att på lika sätt, bör dagen utsättas De fäbode ställen emellan, Som

flytta fäbode ställen emellan och ej Hemkomma med de allmänna till hemlöten.

6. träffas i en förening att den som intet hafver apart (ordnat) stängsel om sine

ägor, ej må släppa sina Hästar eller annan boskap uti gerdes-

eller engsbetet om Hösten, före gamla michaelisdagen, Så sant

ej kreaturet ej tjudras på enskilt eng och åker men ej gatta på

andras, innan gerdets och engsbetat allmant uppgives.

Som denna moderförsamling Heruti stämde öfverens och villja ordning

Hålla. Så var ingen heremot, mer än några tandö boer Hvilka

på stodo att de vilja flytta med sin boskap från fäbodarna till hemlöten

om sommaren Nya Jacobsmässodagen. Då de derigenom hafva Elfva

dygn förut frihet: att upäta hemlöten Hvilket de varit vana. Och

Hvarföre en del byar varit omtänkte: att dem förut Dessföre taltala.

anhållanies alla de öfvriga byamän i Djupaste ödmjukhet. Det täcktes (behagades)

Högädle Herr HerradsHöfdingen och den lofliga tingsrätten ålägga De föregrem (förgripna).

de män i Tandö: att efterkomma en så Hälsosam ordningshållande

Och att emot de uti 1769 års dom utsatte ~~fem~~ fem Dalers smts vite. (fem Dalers silvermynts vite)

Som och alla dem som före gående överenskommelse öfverträda

och tresko (trilskhet)_visar, Således vara överenskommet och af-

slutat. Betygar på Lima moderförsamlingens vägnar:

De flera män som ses af original överenskommelsen.

År 1776 Den 22 Januari å Laga Herrads tinget med Malungs

tingslag ingifvid upläst och Resolverat. ("Resolverat" betyder avgjort)

Thet vårder före gående överenskommelse

Utän afseende på the få Tandö byamäns

theremot anförde Protest Här medelst till

vederbörlig efterrättelse gillad och faststæld.

Utsupra. ("Utsupra" betyder givet som ovan -är betydelse- om ort och tid).

På Herrådsrättens vägnar

Er Brandeberg

vara Rätteligen utdraget af överenskommelsen.

och original utslaget intygar Anders Utter.

Krono Länsman

Porträtt över Helny Zingmark

Av PO TIDHOLM, Text och Foto

Helny Zingmark är en gåtfull person. Hennes namn låter påhittat, som taget ur en något besvärlig roman som vindlar sig fram genom epoker och skeenden, för att på något märkligt sätt knyts samman och få sin mening i slutkapitlet. Men Helny Zingmark är alldeles verklig där hon sitter i sin stol på äldreboendet i den gamla militärstaden längst upp i Sverige. I den lilla lägenheten finns få spår av livet. Ett

sybord med kurbitsmåleri och en vas med Lima kyrka i relief antyder ursprunget i Dalarna. En kinesisk byrå med detaljerade sniderier ger en aning om utblickar i världen. En högt tickande klocka understryker långsamheten. Två dammiga fotografier står på en hylla, föreställande en dystert man med tjocka glasögonbågar och en ung kvinna i stickad tröja som tittar nästan kaxigt in i kameran.

Helny, 100 år, med foto av sig, 20 år.

I rummet finns ett Trinettkök och ett bord, i sovrummet en säng och en stol. Persiennerna är neddragna. Utanför hörs hasande steg mot linoleummattan och hissen som kommer och går. Det här är en ändhållplats.

Helnys Zingmarks ögon är grumliga. Inte mycket syn är kvar. Livet har stillnat, blicken vänts inåt. När hon pratar är det som om hon inte riktigt väntar sig att bli trodd.

- Jag cyklade runt hela Östersjön en gång, börjar hon. Jag vände vid Nordkapsklippan.

- Du tror mig inte.

- Jag var 22 år gammal. Det var sommaren 1934. Jag var så rastlös, hade knappt varit utanför socknen. Under ett år arbetade jag som piga på en gård i Malung, men frun i huset var så högfärdig att jag inte stod ut. Jag klarade inte av att vara kvar. När jag kom hem till gården sa jag till far att jag tänkte köpa ett tält. Han undrade först vad jag skulle med det till och då berättade jag att jag skulle ut och resa. Jag köpte ett spritkök också, så att jag skulle kunna laga mat. Sedan packade jag cykeln och for. Kläder hade jag också. Och utrustning för att laga cykeln.

- Jag gjorde det bara för att jag var nyfiken, säger Helny Zingmark.

Familjen hade lantbruk hemma i Lima. Fyra syskon, men alla de andra är borta.

Familjen hade åtta kor och led ingen nöd. Helny var nummer tre, och den enda som gav sig av, den enda som var nyfiken nog. Gården bytte smörbyttor mot livsmedel i lanthandeln. Bytesekonomin rådde fortfarande på landet. Men även skogen gav inkomster.

- Nu har allt förfallit, suckar Helny. Då skulle minsta plätt skötas om. Skogen såg ut som en park, alla öppna ytor odlades. Det var ju så förr. Så var det förr.

Till gården hörde en fäbod. Den låg högt, uppåt Norska gränsen, ett par mil från gården. Under somrarna tog man djuren dit tillsammans med andra bönder. Det var ljust och fritt och lätt i förhållande till arbetet under resten av året. Hemma på gården frigjordes på så vis mark till odling av säd och vall. Karlarna stannade där och flickorna fick vara ifred på skogen. Det blev lugnt. Men även dagarna på fäboden följde vissa rutiner. Korna skulle ut i skogen på bete efter morgonmjölkningen, en vallkulla följde alltid med för att hålla uppsikt. Helny fick under några somrar vara på vallen. Det var den bästa tiden, den hon på något sätt relaterat allting till under resten av livet.

- Framåt eftermiddagen gjorde jag upp elden. När det tagit sig lade jag på näver och fuktig mossa så att det verkligen bolmade. Då kom korna och ställde sig i röken. De visste såväl när det var dags och när de kunde få komma undan knotten, myggen och insekterna. Då fick de stå och idissla. Men det är också borta ur tiden. Allt är borta.

- Mycket annat har kommit istället, men det berör inte mig. Allt blev liksom stort och till för nationen. Om du förstår hur jag menar. Det lilla försvann, den lilla världen..

På en gård i Lima i seklets början fanns det ingen elektricitet. Livet präglades av detta, av behovet att lysa upp i lagårdar och rum, av mörkret som fick människor att trängas kring eldhärdar om kvällarna, av somrarnas långa ljusa nätter. Man värmdes husen med ved men var alltid noga med att få med och sortera ut den kådrika tjärveden som sparades till den öppna härden. När man snickrade eller slöjdade tog man tillvara ytveden som brann klarast och utan allt för mycket rök. Den särskilt tjärhaltiga veden användes mest utomhus. Att spänta stickor var en ständigt pågående syssla, ofta anförtrödd barn och drängar. Man bar med sig stickorna vart man än skulle.

- Jag är så gammal så att när jag var liten hade vi pörtstickor. Man hade dem i munnen när man skulle ut i ladugården och fodra djuren, eller stack dem i en springa där man ville lysa upp. Man kunde bära hö i ena handen och en brinnande sticka i den andra. Det skedde många bränder, man jag slapp vara med om någon. Sen kom stearinljusen, och sen fotogenlampan och sist karbidlyktorna. Och de luktade så gräsligt när de brann ut. Man fick jobba hårt som barn. Vi behövdes, och det fanns ju inget annat att göra heller. Inte mycket till möjligheter. Jag bar de där famnarna med ved som stacks och var tunga. Men varmt blev det inte, inte som det är inomhus idag. Jag sov med mina syskon för att hålla värmen om vintrarna.

Trots de många sysslorna blev det ändå väldigt mycket tid över; långa kvällar då väder och mörker gjorde det omöjligt att få något vettigt gjort.

- Vi talade med varandra på ett helt annat sätt. Vi satt så nära varandra, det var så dunkelt. Vi samlades i cirklar av ljus. Man blev överens, man blev vän med varandra. Föräldrarna fanns där med svar på frågorna. Jag hade så många frågor när jag var barn. Jag ville veta allt. Jag kom ju till skolan så småningom, men jag tror det var föräldrarna som lärde oss det mesta.

-När elen kom gled vi isär. Ljuscirkelarna upplöstes. Vi kunde gå våra egna vägar, huset blev liksom större.

När barndomen var över tog Helny Zingmark alltså plats på en gård i Malung där frun var så olidligt högfärdig. Hon vantrivdes så till den milda grad att hon rymde och hoppade på ett godståg i farten för att komma därifrån.

- Det blåste nåt hemskt, men jag höll mig kvar. Sen blev jag upptäckt och jag skulle bli straffad och få böter och allt vad det nu var. Men någon jag kände pratade mig ur den där situationen, och jag fick kliva av i Lima och komma hem till gården. Det var efter det jag gav mig ut och cyklade.

Helny Zingmark var en vacker ostopppbar kraft med starka ben och obändig vilja. Hon räddes inte ensamheten, inget tycks ha skrämmt henne. Från Lima cyklade hon mot Östersjön, genom Dalarna och Hälsingland, upp längs kusten. Hon satte upp sitt tält om natten, köpte den mat hon behövde på gårdar och hos lanthandlare. Knappt en bil mötte hon, och vägarna var gropiga och leriga. Dagarna blev längre ju högre upp i landet hon kom. Det var sommar och hon närmade sig polcirkeln. I Haparanda vek hon av inåt landet, och strax utanför Kiruna fick hon lift med två män i en bil. De satte fast cykeln där bak.

- De var snälla. Vågade inget annat. Vi brevväxlade sen, jag och den ena pojken. Han var bilhandlare i Luleå. Jag tyckte inte att det var så mycket att orda över, men han tyckte att det var märkvärdigt att jag cyklade så långt ensam. Jag blev som tokig däruppe. Solen gick aldrig ned och jag glömde bort att sova och cyklade hela nätterna tills jag blev trött och sov i det fria.

Från Narvik tog hon båten upp till Europas nordligaste punkt, den trehundra meter höga klippan vid Nordkap. Hin tittade ut över horisonten.

- Det var så högt och brant. Men jag minns inte vad jag kände. Jag var så ung och dum.

Där vände hon söderut igen, cyklade längs Torne älv och bestämde sig för att ta vägen genom Finland hem.

- Alla jag träffade var snälla. Jag tror mest de var förvånade över att träffa någon som jag.

Efter många veckor nådde hon Helsingfors där hon tänkt ta båten tillbaka till Sverige. Men någon berättade för henne om ett märkligt kloster, mitt i en sjö stor som ett hav. I klostret bodde de munkar som var som från en annan tid.

- Då tänkte jag att jag ville få se det där, så jag cyklade in i Karelen, till sjön Ladoga. Jag hittade en man som rodde mig ut till klostret i Valamo. Cykeln hade jag med mig, för jag tänkte att jag skulle utforska öarna där ute. Men det fanns ju inga vägar, så det var ogjort arbete.

Valamo kloster grundades troligen på 1300-talet och var den ortodoxa kyrkans nordligaste utpost. Det var ett självförsörjande samhälle. Munkarna spred ut sina sysslor över öarna i Ladoga. Där fanns salterier, biodlingar, jordbruk, verkstäder. Klostret attackerades med jämna mellanrum av svenskarna, både under den katolska och lutheranska epoken. På 1600-talet brände svenskarna slutgiltigt ned klostret och annekterade hela det omgivande landområdet. Först när Karelen blivit ryskt igen 1721, efter det stora Nordiska kriget byggdes klostret upp igen på befallning av Peter den store. Efter revolutionen 1917 blev området finskt och klostret togs över av finska munkar. Det var under den korta men lugna perioden Helny råkade komma dit med sin cykel.

- Det var så vackert och märkvärdigt. Jag stannade där i över en vecka, men de tyckte nog att jag var jobbig. Jag ville ju veta allt och se allt. Jag tvingade munkarna att ro mig mellan öarna. Jag träffade en munk som hade hand om korna. Han bodde ensam på en ö med bara kor. Han blev inte glad när jag kom. Jag förstod aldrig varför.

Sen var det dags att ta sig hemåt och Helny Zingmark cyklade till Viborg för att hitta en bank där hon kunde ta ut pengar. Hon besökte Alvar Aaltos nybyggda bibliotek, på den tiden en närmast surrealistiskt modern skapelse. Viborg var på den tiden Finlands tredje största stad, med dagstidningar på ryska, finska, tyska och svenska.

- Det var en vacker stad. Jag försökte ta in så mycket jag kunde i mitt dumma huvud, men allt var så nytt.

Bara tio år senare tillföll Karelen Sovjet. Viborg tömdes på sin befolkning och hamnade i en femtio år lång Törnrosasömn. Aaltos bibliotek förföll, klostret i Valamo blev sjökrigsskola, kolchos och sedan invalidhem. Byggnader rasade eller eldades upp. Först efter murens fall blev det kloster igen och anläggningen renoverades till sin forna prakt.

- Jag kom hem till Dalarna igen sen. Och då slog det mig att det egentligen var ganska konstigt att jag gjort den där resan och jag blev nästan arg på far för att han släppt iväg mig. Men jag hade att brås på, men det visste jag inte då. Du vet, min biologiska mor dog när jag var bara fyra år. Hon fick barn som så ung och blev bara tjugofyra. Men jag fick veta sen att hon var precis som jag. Mycket envis och mycket nyfiken. Hon lämnade efter sig pengar till mig.

Helny Zingmark fick nu idén att bli författare. Hon hade läst mycket böcker och tyckte att det verkade spännande att få fantisera om saker. För att få råd och tips om hur man gjorde tog hon cykeln och trampade över skogen från Malung till Stället och ned längs Fryksdalen till Sunne och Mårbacka.

- Jag for dit för att träffa Selma Lagerlöf. Jag cyklade in på herrgården och hon kom ut, men hon var väldigt kort mot mig. Jag tror inte hon uppskattade spontana besök. Så det blev inte så mycket sagt. Sedan cyklade jag hem. Hon hade en dålig fot. Men hon bodde fint. Det var grus i en stor rundel som knastrade under fötterna och cykelhjulen. Och fina rabatter.

Det blev alltså ingen författarkarriär utan Helny hamnade istället i Stockholm där hon bodde i ett uthyrningsrum vid Kungsbron tillsammans med tre andra flickor och tog arbete som undersköterska på Sophiahemmet.

-Jag borde ha studerat vidare, men det var ingen som tryckte på. Jag jobbade mest. Stockholm var stort och ljust och det lyste från gatlyktor och skyltar nätterna igenom. Andra hade säkert roligt, men jag var sällan ute på lokal. Jag jobbade mest och höll mig för mig själv.

Det var oroligt i Europa och Hitler hade kommit till makten. Helny hatade Hitler och oroade sig för att Sverige skulle bli anfallet och ockuperat. Hon gick med i Lottakåren och skickades upp till Boden för att ingå i den grupp kvinnor som spanade efter fiendeflyg om nätterna. De kallades "tornsvålar". Det var så hon hamnade i Boden.

- Fast det hände ju inte så mycket visade det sig, så jag började cykla runt i Boden och titta. Och det var då jag hittade tomten vid Luleälven. Jag ville bygga en sommarstuga, men tomten var så stor att jag tänkte det var lika bra att bygga ett riktigt hus. Jag hade ju pengarna efter mor och beställde ett kataloghus och hittade en byggmästare. Men han drog sig ur och när de ringde från stationen i Boden och sa att mitt hus stod färdigt att hämta på ett par godsvagnar på bangården. Då fick jag bygga huset själv. Ja, jag anlätade ju några gubbar, men jag fick bråka med dem hela tiden för de kunde inte ta order från en kvinna visade det sig. Men jag hotade dem

med indragen lön, så det gjorde vad jag sa till slut. Så gott om arbete var det inte här efter kriget.

- Om ni inte håller käft får ni sluta, sa jag till dem.

Till slut stod huset klart, Helny flyttade in och tog jobb som kontorist på I19. Fyra rum och kök, källarvåning och utsikt över älven. Hon älskade sitt hus. Om vintrarna åkte hon skidor, om somrarna ägnade hon sig åt orientering och pistolskytte. Det blev hon bra på, hade kunnat gå långt om hon inte var kvinna. Det fanns ingen som sköt så rakt som Helny.

- Sen fick jag en karl också. Ett elände. Men inga barn.

Hon tystnar.

- Jag ville inga ha. Det kom sig så att jag blev motståndare till det.

Sedan började det resande livet. Helny drog med sig mannen ut i världen. De reste till Afrika, till Indien, Kina, Japan, Vietnam och alla möjliga länder. Hela tiden sökte hon efter något.

- Jag ville alltid fara till ursprungliga platser. Liksom primitiva. Där det var som det alltid varit och man inte hade elektricitet och bilar och rinnande vatten. Miljöer där inte civilisationen gått så hårt fram. Miljöer som påminde om fåboden hemma i Lima när jag var barn.

-Amerika ville jag däremot aldrig åka till. Jag blev liksom aldrig intresserad. Men jag fick se så mycket annat. Jag fick se smutsiga människor, rena människor. Fina hus och trasiga hyddor.

Under en resa ådrog sig Helny och hennes man något slags infektion. De sökte vård när de kom hem. Helny tillfrisknade men hennes man dog, bara 64 år gammal. Hon blev ensam i huset, gick i pension och slutade att resa. Vänner hade hon inga.

- Jag har försökt undvika att ha vänner. Det slutar ofta illa. Jag kom tidigt underfund med att den som en dag var en vän kunde bli en ens ovän bara dagen därpå.

Nu har Helny Zingmark varit änka och pensionär i trettiosju år. Medan ögonen fungerade läste hon reseböcker. Till slut tyckte kommunen inte att det var lämpligt för henne att bo kvar. Och nu är hon här. Solen silas in genom persiennerna, dammet dansar i ljuset. Klockan tickar monotont. Sköterskan kommer med lunchen.

- Jag hatar att vara här, säger Helny. Jag har så tråkigt.

Curt Ewert berättar: Del 1.

För 50 år sedan kom första turisten till Sälenfjällen

Tid. publ 1982-01-25 i Mora Tidning

- Hur började turismen i Sälen?

- När kan man säga att de första resorna till landets sydligaste fjällområde gick av stapeln?

- Ja, om detta och allt annat från begynnelsen då Sälen började att snekla åt sina fjäll berättades vid ett möte i Malung härom kvällen före intendenten vid Sälenstugan Curt Ewert, Stockholm. Han var den förste som ordnade resor till Sälen fjällen och det var för 50 år sedan innan ens Sälens Högfjällshotell var påtänkt. Och det var vid nuvarande Sälenstugan som också den första skidliften kom att ligga. Om allt detta berättade Curt Ewert i ett mycket uttömmande föredrag där man fick en uttömmande inblick i hur Sälen från ingenting blivit landets främsta vinterturistort i dag.

Vi låter Curt Ewert berätta om hela detta fantastiska skeende från nyårshelgen 1931/32 till dags dato 50 år senare. Utan tvekan kan man säga, att det var järnvägen som gav första impulsen till turism i Sälen. Den byggdes som privatbana och öppnades av SJ 1928. Vid den tiden fanns i Stockholm en järnvägsfantast, kaptenen greve Sven Lagerberg, tidigare militärassistent vid Järnvägsstyrelsen, som hade rest på alla landets järnvägar men nu fanns ett oskrivet blad i hans sinne, när Särnabanan kom till. Han verkade på den tiden bl.a. som ledare inom det som i dag heter Hemvärnet och då hette Landstormen. Påpassligt förlade han då en kurs för landstormsungdom till Sälen nyåret 1929-30 och fick på så sätt åka tåg dit upp. Man bodde i Bärsälls gård i Sälen och jag hade förmånen vara en av deltagarna. Jag fann också att här fanns mycket att se och lära i ödebygden. Tidigare hade jag som ordf. i den naturvetenskapliga skolföreningen i Norra Latin i Stockholm ordnat många studieresor söderut i landet. Varför inte pröva möjligheten att ett jullov åka norrut och se vad som fanns att lära där.

Vi bodde på Vallens pensionat, som visserligen funnits till sedan 1915 men mest kunde liknas vid en skjutsstation för handelsresande. Ellen Eriksson, som ägde det lever ännu uppe i Sälen. Vi åkte tåg från Stockholm med SWB till Vansbro och sedan SJ över Brintbodarna och Malung till Sälen. Det var kalla trävagnar med en kolkamin mitt på golvet kring vilken man fick värma sig. Resan blev lyckad och givande, varför den kunde upprepas nästa nyår 1932-33, Då bodde vi hos min studentkamrat från Stockholm Ås Erik Johansson på Åsens gård i Berga. Det var den snöfattigaste vintern i mannaminne. Vi åkte skrinda i stället för släde men resan blev lyckad i alla fall. På fjällsidan fanns snö och vi tog oss upp till Hemfjället och t.o.m. ända till Storfjällets topp. Ås Erik sammanförde mig med folkskolläraren i Sälen Sune Åhs och vi smidde planer på att söka få turister hit upp i större skala.

Komplettering av "En förödande sjukdom i början av 1900-talet" från Nr 2017-4.

.... hemmet därovan, så att man ej är hemlös, när döden kommer."

Dödsorsaken som prosten Hedvall syftar på är Spanska sjukan, som härjade under 1910/1920-talet och förorsakade ovanligt många dödsfall.

Enligt begravningsboken för Malungs församling begrovs den 12 januari 1919 följande personer vilka prosten Hedvall syftar på i sitt uttalande ovan, nämligen:

- Lars Gustaf, Åsbyn född 1906,
- Brita Ersdotter, Bjuråker, född 1857,
- Böris John, Jonsson, Nordanåker, född 1899,
- Finn Per Nilsson, Västra Fors, född 1874,
- Karin Sabin, Östra Fors, född 1909,
- Fall Erik Leonard Halvarsson, Albacken, född 1898,
- Emil Laurentius Eriksson, Storbyn, född 1887,
- Åker Per Oskar Jonsson, Jägra, född 1899,
- Hi Anna Margareta Persdotter, Jägra, född 1902,
- Karin Olsdotter, Östra Fors, född 1891,
- Modig Olof Ersson, Östra Fors, född 1889,
- Hi Katarina Hansdotter, Vallerås, född 1883,
- Nils Svensson, Granåbron, född 1837,
- Tällbergs Erik Olsson, Östra Fors, född 1895,
- Hi Nils Fredrik Hansson, Vallerås, född 1892,
- Karin Ingrid, Nordanåker, född 1914,
- Wilhelmina Teresia, Holarne, född 1907,
- Lisra Maria Nilsson, Hole, född 1895
- Nils Henry, Grimsåker, född 1918.

16 av ovanstående personer avled i spanska sjukan och övervägande delen av de avlidna var i unga år vid sin bortgång.

Brändbacken, Böle, Malung i maj 2017

Vad är detta?

Nedanstående föremål hittades under sommaren 2017 i en gård i Östra Ärnäs, Lima.

Det är ca 13 cm mellan kloten och ca 14 cm djupt, ner till där armarna delar sig. Verkar som att järnföremålet har varit fastsatt på ett träskaft.

Det finns en del teorier om vad det kan ha använts till, men ingen har med full säkerhet kunna säga vad det har varit.

Kom därför gärna med förslag. Kontakta Matthias Thuresson på tel. 073-073 61 61.

Öfre Gäldet

Nr 1 2018 Ärg. 35

Hembygdsförening	Transtrand	Rörbäcksnäs	Lima	Malung
Adress	Olnispagården	Rörbäcksnäs 261	Limesforsen 150	Box 147
Postort	780 67 SÅLEN	780 64 LIMA	780 64 LIMA	782 23 MALUNG
Plusgiro/Bankgiro	191-2286	384-2200	61 87 09-0	39 59 01-2/997-1474
Ordförande	Annette Jonsson-Lill 0280-22160	Patrik Persson 0280-80048	Gudrun Larsson Thysk 070-563 20 56	John-Christer Åhlander 070-493 51 19
Kassör	Britt-Marie Antonsson 070-301 92 63	Aron Hansson 0280-800 14	Gunn Zetterström-Kjellgren 0280-48 20 18 säkr torsd	Robert Hagström 070-314 64 72
Sekreterare	Eva Ryen 0280-206 66	Märta Arneson 0280-800 83	Lisbeth Modig 0280-300 48	Bente Mellquist Danielsson 070-207 88 28
Kondoleanser			Pell Inger Eriksson 073-941 65 10	
Tryck: Strands Grafiska AB				ISSN 0349-8557